

Högskolan på Gotland
Byggnadsrestaurering och kulturmiljövård 1
Ht -99
Hemuppgift inlämnad av:
Peter Olsson
Bunne Hörsne
620 23 Romakloster

Lina myrs disponentvilla

Gotland
Hörsne
Smis 1:66
Med adress:
Lina Myr Hörsne
620 23 Romakloster

Husets historia

Lina myr ligger på den mellersta-östra delen av Gotland. Myren omfattar en yta av ca 850 ha som huvudsakligen ligger i Hörsne socken men till viss del även i Vallstena och Gothem. Myren var under den äldre stenåldern ett innanhav, men har under de senaste 3000 åren, från bronsåldern, alltmer övergått till att bli en grund torvrik tidvis nästan helt torrlagd insjö. Sedan 1948 är nästan hela myren utdikad och utgör en viktig del av många lantbrukares odlingsytor. Vid Lina myrs sydvästra strand finns idag få men ändå tydliga spår av en industriell verksamhet. En verksamhet som startade i ett rasande tempo men som hastigt avbröts och kom att avsomna i sin linda.

Fram på 1910-talet hade behovet av eldningbränsle stigit kraftigt. Den växande befolkningen, främst i städerna innebar att fler bostäder samt även industrier skulle värmas upp. Man insåg att Europas skogar inte var en outtömlig naturresurs. Behovet av hållbara alternativ till ved och stenkol blev alltmer eftertraktade. Redan under 1890-talet hade man på Gotland börjat bryta torv som ett möjligt bränslealternativ till ved och dyr importerad stenkol. Den första torvbrytningen skedde på Stånga myr i regi av Visby cementvarufabrik.

1912 gjordes mätningar i Linamyra för att undersöka dess förutsättningar som torvproducent med en ny metod. En nyuppfunnen förädlingsprocessen skulle användas för att utvinna ett ännu effektivare torvbränsle. Processen som från början uppfunnits och patenterats av svensken Martin Ekenberg var världsunik. Genom att pressa ur fukten ur torven skulle man kunna göra eldningsbriketter som liknade stenkol. Man fann vid mätningarna att det brytbara djupet var djupare (ca 1,6 m djupt) än de övriga torvmyrarna som redan utnyttjades på Gotland. Man upptäckte även vid provtagningar att den näringsrika torven i Lina myr dessutom kunde ge värdefulla restprodukter i form av Ammoniumsulfat (gödning) samt kraftgas. Fabriken beräknades behöva ca 60 anställda som i treskift skulle kunna producera 850 tusen ton torvbränsle över en period av ca 25 år. Det beräknades motsvara halva Gotlands bränslebehov vid den

tiden.

År 1913 bildades Aktiebolaget Lina myr med 1 miljon kr i aktiekapital. Bolaget var i huvudsak svenskägt, i styrelsen ingick bland andra den svenske ministern i London Herman Wrangel och Gotlands landshövding, Gustav W Roos. VD i bolaget var löjtnant C. G. Lagercrantz. Det anlades ett drygt 2 kilometer långt stickspår till Gotlands järnvägsnät, på Slitebanan mellan stationerna Dune och Simunde. Man köpte in en anseelig mängd maskiner, grävde två pråndammar som än idag är 25x70m resp 25x25m stora. Man byggde även prämar, verkstäder och arbetarbostäder. Arbetet leddes av två brittiska instruktörer, en byggmästare och en driftingenjör.

Redan 1912 hade det utsetts en disponent till fabriken. Han hette Karl Fagerström och kom från Karlskrona. När han, tillsammans med sin familj, skulle flytta till Gotland och Lina myr skulle det även byggas en disponentbostad. Denne Karl Fagerström hade som krav att han inte ville bo i ett vanligt "gotlandshus". Därför ombesörjde Carl Lagercrantz att ett hus inköptes från Lidingö, alt Djursholm (här går uppgifterna isär och det har ej gått att fastslå eller utesluta det ena eller andra alternativet). Det monterades ned för att sedan transporteras med båt till Slite sedan på järnväg och den sista sträckan med oxdragna kärror till Smiss vid Lina myr i Hörsne där byggnaden återuppbyggdes på den mark som avstyckats för villan och fabriken.

När 1:a världskriget bröt ut, 1914, kommenderades de engelska instruktörerna hem för att ingå i de brittiska styrkorna. Det innebar för torvfabrikens del att de som ledde uppbyggnaden av verksamheten, tillika de sakkunniga arbetsledarna, försvann och stoppade vidare arbete. I samma veva visade erfarenheter från Skottland, där utvinningsmetoden kommit igång tidigare, att metoden inte var så fantastisk som man först trodde utan var alltför energikrävande. Uppfinnaren Martin Ekenberg blev senare anklagad som bedragare och tog sitt eget liv.

Bolaget bedrev dock ännu fram till 1917 en viss verksamhet med lufttorkad torv vid Rogestorp, utanför Falköping. Bolagets maskiner vid Lina myr utgjorde ett låst kapital som delvis såldes och delvis även skrotades (med viss förtjänst p.g.a. kriget), man var dock vid den tiden ännu övertygade om att torvbrytningen skulle komma igång i Lina myr efter det ofrivilliga fördröjandet som kriget innebar.

På 1920-talet höjdes dock röster för att nyttja Lina myr som odlingsmark. Dessa argument fick än stakare fäste under och efter 2:a världskriget då behovet av inhemskt producerad spannmål blivit allt viktigare. De lokala lantbrukarna fick då arrendera marken av bolaget. Den 6 april 1948 köptes alla aktier i AB Lina myr av länets lantbruksnämnd genom Birger Hellgren, Hallgårds Bara för 97000 kr. Myrmarken fördelades sedan på ett hundratal markägare i de intilliggande socknarna och dikades ut. Endast en liten del av myren, som inköptes av Sv. Naturskyddsföreningen på Gotland, förblev orörd.

Karl Fagerström med familj flyttade från villan redan i december 1915. Vem som därefter bodde i villan är ej helt fastställt, den lär ha varit obebodd fram till 1920 då huset och ett hektar mark runt det styckades av från det övriga fabriksområdet. August Gardell köpte då huset och tomten av bolaget. Hans dotter Alice och hennes make Tyko Larsson ärvde 1941 fastigheten. Makarna Larsson drev ett

"ungkarlshotell" i byggnaden ända fram till Tykos död, 1965. En hyresgäst hade då svarv- och snickarverkstad i ett av rummen på övervåningen (idag vardagsrum). I huset bodde mellan 1948 och 1953 den lokale polismannen Bertil Lekström som även hade sin expedition i ett rum på bottenvåningen (idag gästsovrums). Bland hyresgästerna finns då även socknens lärarinna Karin Jansson, hon bor kvar tills dess en lärarebostad ställs i ordning intill Hörsne skola i början på 1960-talet.

När de nuvarande ägarna Gösta och Greta Pettersson flyttar dit, 1966, får dom inledningsvis endast disponera övervåningen emedan änkan Alice Larsson bodde kvar på nedervåningen i ytterligare några år.

Vintertid värmer makarna Pettersson endast övervåningens rum till normal rumstemperatur (17-22°C), bottenvåningen har då endast grundvärme (från ca 5-8°C).

Beskrivning av huset

Huset är ett 1 1/2 plans plankhus på stengrund med fasadspontad träpanel under ett högt brutet mansardtak. Taket är beklätt med falsad slätplåt som är från 1912. Takstolskonstruktionen ger byggnaden i det närmaste två hela plan samt en vindsvåning med två kammare. Alla byggnadsdelar är ursprungliga, inga har tillkommit eller tagits bort, efter återuppförandet i Hörsne. Enligt Waldemar Falck, fil.dr. och f.antikvarien vid RAGU, som besökte huset 1967 verkar byggnaden vara arkitektritad.

Det blir en del byggnadsmaterial över när disponentvillan var färdigbyggd, det användes till att bygga ett intilliggande hus (idag Smiss 1:75) där Karl Fagerströms bror Knut, tillika verkmästare vid torvfabriken, bosatte sig. Detta hus har idag eternitfasad som inte visar något av underliggande konstruktioner. Det är dock mycket troligt att dessa uppgifter stämmer. Skisserna över disponentvillans planlösning visar att byggnaden verkar ha blivit komprimerad på mittpartiet. Den centrala hallen, som för övrigt saknar den traditionella entrén, är något förskjuten från husets mitt. Dessutom är salens lilla burspråk inte heller centrerat i rummet. Hus av denna karaktär var vanligen även försedda med en smal trappa från köksregionen med direkt anslutning till övervåningen eller ända upp tjänstefolkets vindskammare. Byggnadens enda spår av en sådan trappa är ett litet blindfönster i den östra fasaden i utrymmet bakom trappan till övervåningen. Man kan dock anta att en sådan trappa fanns i den ursprungliga byggnaden och har förmodligen gått från det som nu är serveringsgång och upp till det utrymme som utgörs av badrummet på övervåningen. Det nämnda blindfönstrets placering talar dock för att en sådan trappa inte skulle ha varit möjlig i husets nuvarande utformning och omfattning.

Huset renoverades 1949 då el, vatten/avlopp och värmesystem drogs in. Huset fick då även en ny köksinredning, samt elektrisk kyl och spis, det inreddes då även ett enklare kökspentry och ett badrum på övervåningen. En ny renovering företogs när nuvarande ägarna övertog huset, 1966, då man bl.a. ställde i ordning ett modernare kök på övervåningen. Man bytte även ut värmepannan samt några fönster, främst de stora på södergaveln som var svårt skadade.

Grunden & källaren

Huset står på en 120 cm hög (ovan mark) och 80 cm bred slätputsad grund av murad kalksten. Grundens båda långsidor har tre fönsteröppningar (70x110 cm) var, kortsidorna har två var. Varje fönster har två bågar med fyra rutor och träspröjs.

Källaren (som tyvärr inte varit tillgänglig) har gjutet golv, slätputsade väggar och en takhöjd på ca 190 cm. Dess innertaket är beklätt med etenitskivor. Källaren innehåller bl.a. pannrum, brygghus, tvättstuga samt konserv- och fruktkällare. Brygghuset används ännu flitigt till att brygga gotlandsdricka. I pannrummet finns ännu originaloljepannan från 1949 kvar eftersom den inte gick att lyfta ur pannrummet efter det att den ersatts mot en ny 1966. ved ✓

Bottenvåningen

Bottenvåningen har i grunden en sexdelad planlösning. Entrén ligger dock inte i det som är gängse för denna typ av byggnad, den centrala hallen med trappan till övervåningen, utan är förskjuten mot husets södra kortsida. Takhöjden på bottenvåningen är 295 cm.

Tamburen

Tamburen har grå korkmatta från 1960-talet på ett trägolv av 15-20 cm breda bräder. De gråtapetserade väggarna har nertill en enkel 12 cm hög sockellist (densamma återfinns i övriga huset där inget annat anges). Tamburen har ett dubbelkopplat ospröjsat fönster åt öster med två bågar med moderna beslag, fönstret är från 1966 (190x100 cm). Taket är likt de övriga i huset försett med vitmålad spännpapp och en slät 7,5 cm bred hålkälslist. ?

Gästsovrummet

Innanför tamburen finns ett gästsovrumsrum. Här är trägolvet synligt. Väggarna är försedda med en beige, enkelt mönstrad, 60-talstapet. Spegeldörren mot tamburen har, likt husets övriga (förutom skjutdörrar), cylinderlås med ett metall- och trätrycke. ✓

Fönstret som är från 1966 är dubbelkopplat med tre glas i varje båge. Bågarna är tvärspröjsade, den övre tvärbiten är bredare än den nedre för att likna det ursprungliga fönstret (se bild över södra fasaden). Fönstret har moderna beslag och är 205x125 cm stort. ✓

Salskammaren

Från detta rum kommer man in i den sk salskammaren. Golvet är fiskbensmönstrad ekparkett. Originalgolvet som dock slipades och lackades om 1966. Väggarna har en grå enkelt mönstrad tapet samt är försedda med en vit- och gråmålad, 80 cm hög, kvadratisk profilerad bröstpanel.

Rummet har två fönstrar, ett modernt likt det i gästsovrummet åt söder samt åt väster ett originalfönster med samma profil som de utbytta södra men med enkelbågar med innerbågar. Innerfönstren består (likt alla de gamla fönstrarna) av tre bågar, två stående bågar samt över dessa en liggande. Ytterbågarna stänges med ett spanjolettlås.

En rund kakelugn har tidigare funnits i detta rum men är av okänd anledning nertagen och förkommen.

Salen

Två skjutdörrar med halvfranska speglar leder in till nästa rum, salen som ännu har den vackra ekparketten kvar i gott originalskick. Väggarna är tapetserade med samma grå tapet som i salskammaren, de är dock försedda med en grönlaserad 146 cm hög bröstning som upptill avlutas med en 15 cm bred hylla. Bröstningen är svagt profilerad i ett mönster med tre kvadrater på höjden.

Rummet har två spegeldörrar inåt husets centrum, en till hallen samt en till serveringsgången samt likadana skjutdörrar som mellan salskammaren och salen mot den skroggverandan.

Salen har två fönsteröppningar åt väster. Den största är tredelad och finns i ett burspråk som har två diagonalt ställda fönster med en båge i varje samt, mitt emellan dessa, ett fönster med två bågar med samma mått (205x125 cm) och utseende som de tidigare nämnda (se bild över västra fasaden). Låsmekanismen är samma spanjolettlås som det i salskammaren. Rummets andra fönster är ett originalfönster (205x125 cm). I samtliga öppningar finns även innerbågar.

I salens nordöstra hörn står en mörkgrönt emaljerad kakelugn som är 290x120-130 cm stor. På överpartiet finns en utsirad sköld med texten "SALVE" diagonalt skrivet.

Groggverandan

Från salen kommer man genom de tidigare nämnda skjutdörrarna i norr in i den skroggverandan där disponenten och hans gäster lär ha suttit och druckit drinkar och rökt vid finare middagar. Rummet har en trägolvmönstrad plastmatta på parketten som fuktskadades någon gång efter 1915 då de dubbla ytterdörrarna, som vetter mot väster, tidvis stått öppna. Innerdörrarna är försedda med frostat vitt, rött och lila glas med blyspröjsar.

Väggarna har en vit/grå 40-talstapet och enkel sockellist. Åt norr finns två enkelkopplade fönster (205x155) med tvärspröjs samt innerbågar.

Serveringsgången

Från salen kommer man genom en, av två, spegeldörr åt öster in i serveringsgången. Den är försedd med en grå korkmatta. Väggarna har en ljusgrön tapet och under denna en 160 cm hög bröstning med björkmönstrad slät faner. Rummet har ett original enkelkopplat fönster (205x125 cm) åt öster försett med innerbågar.

Köket

Serveringsgången leder genom en enkel, slät skjutdörr till undervåningens kök. Kökets golv är försett med vit/röd rutat linoliumgolv. Väggarna är gråmålade och har två fönster likt övriga originalfönster, ett åt öster samt ett åt norr.

Köket har en spegeldörr åt det nästan helt inbyggda trapphuset i norr, som även innehåller en trappa ner till husets källare. Det finns i köket även en liten (180x70 cm) spegeldörr till det inbyggda skafferiet.

Den vitmålade skåpinredningen där skjutluckor, underskåp och lådor har metallhandtag är från 1949-50. Från samma tid är även den lilla köksfläkten, övriga vitvaror är från 1966.

Hall

Mitt på det som bör ses som husets baksida (åt öster) ligger hallen. Under hallens grå korkmatta ligger även har orginalekparketten kvar, vilket skick den är i är osäkert. Väggarna har mörkgröna medaljongtapeter från 1966. Hallen har ett original enkelfönster med innerbågar.

I det sydvästra hörnet, mot skorstensstocken, finns en murad och kalkad nisch som är välvd inåt och med romerskt halvcirkelformad överdel. Väggnischens öppning är 177x60 cm.

Den 19 steg långa spiraltrappan till övervåningen är en trätrappa som kläddes med grå plastmatta 1966. Räcket med de svarvade spjälorna har kvar sin orginalfärgsättning, i ljusgrönt och vitt samt med gulddetaljer, från 1912. Under trappan finns en liten toalett med spegeldörr.

Övervåning

Övervåningen består av hall, kontor, sovrum, tv-rum, vardagsrum, kök samt badrum. Hela våningsplanet genomgick en övergripande renovering 1966. Endast badrummet har kvar sitt skick ifrån 1949-50, med grönt kakel och vitmålade väggar samt med grått klinkergolv. Även badkar och handfat är från 1949-50, endast toalettstolen har behövts bytas mot en ny på 1980-talet.

Samtliga övervåningens golv försågs med nya plastmattor förutom vardagsrummet som fick ny ekparkett och tv-rummet som har heltäckningsmatta (kvadratmeterpriset var, enligt Gösta Pettersson, det samma 1966). Väggarna har enkelt mönstrade tapeter i gråa och beige kulörer.

Övervåningens fönstrar är original med ytter- och innerbågar förutom som de två södra samt hallens stora trebågsfönster som, likt de på bottenvåningen, byttes ut mot dubbelkopplade 1966.

Takkupor med gamla vackra spröjsade fönstrar finns i kontorets garderob, i sovrummet samt i vardagsrummet (se fasadbilderna). I tv-rummet finns en öppning med fönstrar och en vacker dörr ut till en smal veranda som är försedd med järnräcke. Fönstren och dörrarna är försedda med innerbågar resp. innerdörr (se bild över västra fasaden).

Vindsvåning

Från övre hallen går en trappa upp till den vintertid plomberade vindsvåningen. Vinden har två små kammare avsedda för tjänstefolket, en mot varje kortsida. De har inte genomgått några revoveringar eller förändringar sedan 1940-talet. Den södra kammaren innehåller en liten vit rund kakelugn och den norra har haft en liten gjutjärnskamin. Den senare togs bort vid en reparation av skorstenen

1985, men den finns ännu kvar på vinden och går att återinkoppla vid en eventuell restaurering. För övrigt är vinden oinredd och fungerar som möbelmagasin. ✓

Trädgård

Ett hus av denna karaktär har vanligen en välplanerad trädgård med symmetriskt anlagda gångar, rabatter och planterade buskar samt frukt- och prydnadsträd. Det finns på fastigheten, konstigt nog, mycket få sådana inslag. Varför Lina myrs disponent inte hade någon trädgårdsmästare som planerade och anlade en ståndsmässig trädgård verkar mycket märkligt, om huset uppfördes 1912 bör det ändå gått omkring tre år innan disponenten flyttade ut vilket bör ses som tillräcklig tid för att åtminstone påbörja anläggandet av en trädgård.

Husets restaureringsbehov och framtida funktion

De nuvarande ägarna vårdar huset med stor känsla och ömhet och har låtit byggnadens olika perioderna ha kvar sin särprägel. Huset är idag i ett mycket gott bruksskick och de renoveringar som gjorts har genomförts på ett i stort mycket varsamt sätt. Den mest genomgripande förändringen gjordes 1949 då vatten/värme/avlopp drogs in och tidsenliga kök och toaletter inreddes. Dessa förändringar har gjorts på ett sätt som låtit huset behålla sin rumsindelning och är inte av den arten att de på något sätt kan uppfattas som störande på byggnadens helhetsintryck.

Huvudparten av de märkbara förändringarna återfinns annars i bottenvåningen endast i hallen samt på övervåningen som helrenoverades 1966 och har därefter inte genomgått några förändringar. Både nedre hallen och övervåningen utgör därför också ett tydligt tidsdokument i materialval och färgsättning för perioden. Trappan till övervåningen fick en mörkgrå plastmatta med tillhörande kantlister också i grå plast. Man lät dock stegen ha kvar sina fasade kanter (trots golvläggarens vilda argumentation om att det var lättare att fästa mattans kanter och hörn om man sågade bort de "fula" utstickande fasningarna). Om man vid eventuella restaureringsarbeten framöver hellre vill ta fram den ursprungliga träytan går det att ta bort plastmattan och sedan slipa och ytbehandla trappstegen på lämpligt sätt.

Källaren har kvar sin originalinredning, endast värmepannan har byts ut. Källaren är för det mesta helt torr. Den har dock blivit vattenfylld till en halv meter vid några tillfällen, vid kraftigt regn under tjällossning. Ägarna känner idag till "symptomen" och kan genom att vid dessa tillfällen ränsa ur ett passerande dike för att ge ett bättre vattenflöde från högre liggande marker.

Man har inte heller ändrat fasadens färgsättning i gult, brunt och svart vid de tre ommålningar som gjorts sen övertagandet. Dessa färger lär också vara de ursprungliga. Fasadbräderna verkar vid en primär besiktning ännu vara i gott skick. Taket är ännu i förvånansvärt gott skick och läcker endast in vid kraftig nederbörd i kombination med hårda vindförhållanden. Det börjar dock bli kraftigt rostangripet på visa partier. Undertaket, som enligt uppgift också består av återanvänt ursprungsmaterial, är ännu

huvudsakligen friskt och kan förmodligen behållas till största delen vid omläggning av plåttaket.

De största ingreppen som gjorts på byggnaden av nuvarande ägarna är att ett antal fönstrar byts ut mot dubbelkopplade, de har dock fått samma storlek och stil som originalen och stör inte helheten märkbart. De kan vid en eventuell restaurering bytas mot enkelfönster igen i fall de, trots ett idag regelbundet underhåll, inte visar sig hålla samma kvalitet som de gamla. De ursprungliga enkelfönstrarna och dess innerbågar finns bevarade med alla sina beslag på vinden.

Eftersom makarna Pettersson idag endast brukar och värmer upp övervåningen för dagligt bruk och blott vid ett fåtal tillfällen per vinter värmer bottenvåning, med hjälp av salens stora kakelugn, har bottenvåningen ett relativt jämnt klimat utan ständiga temperaturväxlingar. Det gör att byggnadens material samt även möblerna utsetts för minimalt slitage och påverkan och har goda bevaringsförhållanden. Den enda skadan som kan uppvisas är att färgen börjat släppa på salens båda skjutdörrar, både de mot salskammaren och de mot groggverandan.

Dagens bruksform måste ses som nära optimal för byggnaden, både ur bevarings- och i funktionssynpunkt. Ägarna tar i mån av tid gärna emot besökare och ger med stor entusiasm (och illa dold stolthet) guidade rundturer. De har även släkt och vänner på middagar och även inneboende, då främst under sommarhalvåret.

Disponentvillan vid Lina myr måste idag ses som unik för Gotland. Husets olika renoveringar kan idag ses som mycket smakfullt utmejslade och tydliga årsringar i byggnaden. Någon övergripande restaurering för att återställa huset i något som skall utgöra ett ursprungligt skede är kan och bör inte genomföras om man skall kunna bibehålla en funktion som levande men ändå smakfull byggnad. När en framtida överlåtelse till nya ägare och brukare av huset bör frågan om ett kulturminnesskydd av byggnaden övervägas.

När det gäller själva industrimiljön håller den lokala hembygdsföreningen på att dels kartlägga området samt även forska i de inblandade människornas fortsatta livsöden. Kontakt har även tagits med Lidingös resp Djursholms hembygdsföreningar för att om möjligt få reda på mer om ursprunget och den tidigare historien om Lina myrs disponentvilla.

Källor:

Källor:

Lantmäteriet i Visby.
Landsarkivet I Visby.

Muntlig information: Gösta & Greta Pettersson, Lina myr Hörsne.
Hans-Eric Hellgren, Prästgården Hörsne.
Karin Jansson, Åkerlyckan Hörsne samt skriftliga uppgifter ur hennes privata arkiv om Lina myr.

Bilagor:

1. Bild Ö fasad
2. Bild S fasad
3. Bild V fasad
4. Skiss bottenvåning
5. Skiss övervåning